

Kitekintés

Az etnicitás és az etnikumok közötti kapcsolatok vizsgálata a 21. században szinte közhelyszerűen hangzik. A téma elkoportatottsága nem a szaktudományoknak, hanem a közéleti-politikai diskurzusoknak köszönhető: a román politikum „a magyar kártya kijátszásával” tereli el a közvélemény figyelmét a lényeges dolgokról, azt a jól felépített nacionalista propagandát alkalmazva, amely minden román nemzetiségű állampolgár tudatában a veszélyérzetet kelti és fokozza. A magyar politikai aktorok a székely autonómia és a kulturális autonómia hívószavával számos esetben kimerítik érdekvédő tevékenységüket, nem találunk komoly elkötelezettséget és tetterekészséget egyik oldalon sem. A négyévente sorra kerülő választásokra már legalább két évvel az esemény előtt készülnek a felek, amely politikai nyilatkozatok és szimbolikus cselekvések szintjén nyilvánul meg (magyar és román oldalon egyaránt). A választási kampányok alatt találkoznak a legeldugottabb település lakói is azokkal a politikusokkal, akik őket képviselik. Négyévente nagyon sok ígéretet kapnak cserébe szavazataikért a kisebb helyi közösségek. A mindennapi élet szintjén a politikum, az állam képviselői a jól meghatározott hierarchia és a függőségi viszony bonyolult hálózatában, a törvényességre hivatkozva oldanak meg vagy gáncsolnak el megoldásra váró ügyeket. A média különböző csatornáin a fenntartó és a megrendelő érdekeinek megfelelően időszakosan megjelennek az etnikai csoportokkal kapcsolatos, jól megszerkesztett műsorok, melyek célja nem feltétlenül a valós kép megrajzolása.

Az etnicitás kutatójában méltán tevődik fel a kérdés, hogyan tudja az adott témát tárgyyszerűen vizsgálni e túlterhelt milióban? A válasz magában a kutatóban rejlik: etikus magatartása, a kulturális-etnikai különbségek és érzékenységek alapos ismerete lehetővé teszi számára, hogy elvonatkoztasson saját etnikai, társadalmi és politikai tapasztalataitól az objektívebb vizsgálódás céljából.

Az 1990-es évekkel, a határok megnyílása, valamint az elérhető tévécsatornák számának növekedése a globalizált világ jólétet sugárzó képét állították a kommunizmus szegény éveit maga mögött hagyó közösség elé. A nyugati társadalmakban uralkodó rend, jólét és normalitás utáni vágy még mindig megjelenik a helyi közösségekben, ennek megvalósítása viszont túl sok civil és politikai tényező függvénye. Az elmúlt évtizedekben végbemenő gazdasági-demográfiai folyamatok rövid idő alatt szembetűnő változást eredményeztek a hagyományos paraszti életformában. Maga a falusi élet is teljesen átértékelődött, folyamatosan változik. Az életmódbeli és életstílusbeli változások nincsenek hatással a nemzetiségi tudatra, az etnikai öntudat meghatározó elemei a nyelv és a kultúra maradtak (Joó 1988). A Georg Brunner meghatározta Kelet-Európára jellemző kultúrnemzet fogalma (Brunner 1995) a romániai magyar kisebbségre, szűkebb értelemben véve a székelyföldi etnikai csoportokra jellemző tulajdonságokat mutat.

Etnikai csoportnak tekintjük azokat a csoportokat, amelyek történelmi, gazdasági és politikai körülmények között jöttek létre (Barth 1996: 4). A csoport határai rugalmasak, szituációfüggőek, leginkább a kulturális különbségek határozzák meg. A vizsgált települések mindegyikén elkülönült a két, adott esetben három etnikai csoport egymástól a „mi” és az „ők” meghatározásával. A „mi-tudat” nagyon erős a csoportokban, a csoport határait a legtöbb esetben kulturális jellemzők mentén húzzák meg a magyar közösség tagjai. A kulturált, tanult, szorgalmas, dolgozó magyar csoport képe kerül szembe a cigányság archetipikus képével. A két etnikum határai a gazdasági erőviszonyoknak köszönhetően, ahogy Haraly és Petőfalva esetében is láthattuk, jól kivehetőek. Páva esetében azonban, ahol a cigány közösség gazdasági ereje a magyar közösség gazdasági erejével vetekedik, annak ellenére, hogy a cigányok nem rendelkeznek hosszú távon megbízható, stabil erőforrásokkal, a cigány csoport identitásában válságot idéz elő. A közös nyelv és vallási hovatartozás, valamint a cigány közösség tagjainak szimbolikus térfoglalása a kulturális határok elmosódása igényét vetíti előre. A magyar közösség tagjai látják a cigány etnikum „felemelkedését”, azonban még nem ismerik fel a kapcsolódási pontokat, valamint azok szükségességét az akkulturációs folyamatban.

Az etnikai csoportok szerveződésében az összetartozás primordiális (család, vallás, etnikai csoport) formái uralkodnak, a régi kulturális formák azonban átalakulóban vannak a társadalmi folyamatok hatására. Vitatható Karl Marx, David Émile Durkheim, Max Weber és követőik társadalomfelfogása, mely szerint a modernitás, az individualizáció, a verseny, a mobilitás felszámolják a korábbi társadalmi kötelekeket, a helyükön létrejövő közösségek gyökeresen mások lesznek (Feischmidt 2010). Az erős hagyományokkal és társadalmi kötelekekkel rendelkező csoportok esetében azonban alakulásról, a változó helyzetekhez való alkalmazkodásról beszélhetünk. Orbaiszéken jelenleg nem beszélhetünk hagyományos székely közösségről, azonban az áthagyományozódott irratlan szabályok a mai napig élnek a közösségi mentalitásban. Ezek az etnikai csoport önmeghatározásában, a határok kijelölésében érzékelhetőek. A román etnikum esetében ugyancsak erős önidentifikációval találkozunk, a kisebbség „kisebbségeként” más élethelyzetben határozzák meg magukat az országban uralkodó többségi nemzet tagjaiként. A cigány etnikum tagjai esetében kettős identifikációról beszélhetünk: cigányoknak vallják magukat, magyar cigányoknak. Ez a kettősség érződik életvitelükön, viselkedésükön, a magyar etnikummal való kapcsolatukon is.

Az etnikai csoport körülhatárolásában alapvető fontosságú a közös nyelv a kultúra mellett. A terület meghatározza a csoport és a csoportot alkotó egyének önmagukról alkotott képét, pl. petőfalvi magyar és petőfalvi cigány, azonban tágabb értelemben az előző székelynek/magyarnak, míg az utóbbi cigánynak vallja magát, a területiség fontossága eltörlődik az etnikai szempontok mellett. A terület, az adott település fekvése azonban befolyásolja az ott élők gondolkodásmódját, világlátását. Egymáshoz való viszonyulásukat azonban az emberi értékek tisztelete jellemzi. Az adott területen élő etnikai csoport tagjai többre/kevesebbre értékelik a szomszéd területen lakó, ugyanahhoz az etnikai csoporthoz tartozó etnikai közösség tagjait. Az etnikai

rivalizáció fokmérője a gazdasági érdek és a gazdasági helyzet. Ez a rivalizáció azonban megszűnik, amikor egy idegen csoport tagjával kerülnek kapcsolatba.

A modern technika eszközei (számítógép, mobil telefon, az internet stb.) a fiatalabb generációkban a csoporthoz való tartozás virtuális élményét biztosítják, hiszen a közösségi oldalakon egyszerre több csoport tagja is lehet egy felhasználó. Az adott etnikai csoport tagja számára a virtuális világban már nem az etnikai hovatartozás, hanem a nyelv és a terület válik elsődlegessé. Tudásvágya, a másik megismerése, a globalizált világ és vívmányainak felfedezése a mindennapokból kilépve meghatározzák gondolkodásmódját, viselkedését, másfajta értékhierarchia alakul ki benne. Már nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett tudásról és hagyományokról, a könyvek helyét lassan átveszi az internet, a virtuális információk tára, ami bárhol és bármikor elérhető a felhasználó számára.

A hagyományos paraszti életmód rohamos átalakulásával a falusi közösségek is megváltoztak. Kevés olyan parasztgazdát találunk, aki a szó klasszikus értelmében gazdálkodik, és kevés olyan gazdasszonnal találkozunk, aki a háztáji gazdálkodással a veteményeskertben és a baromfival foglalkozik. A globalizált világban sokkal könnyebb megvásárolni a termékeket, mint megtermelni azokat. A tévécsatornák sugározta sorozatok és filmek kitöltik az emberek szabad idejét egy olyan párhuzamos valóságot biztosítva az átlagember számára, ahol nem kell szembesülnie a mindennapok gondjaival. Az életmód változásával az értékrend is változott. A faluközösségek fellazulásával, átalakulásával, a falusi élet átalakulásával nem alakult ki az élet új rendje, új értékrendje sem, maga a közösség és az azt alkotó csoportok határai, valamint a közöttük lévő kapcsolatok is folyamatosan változnak.

A folyamatos változásokkal az egyének önmeghatározása is alakul, az etnikai csoportok határai is folyamatosan változnak (Barth 1996). A külső változások azonban nem jelentik a belső identitás újraalkotását, újragondolását. Az egyén leginkább a társadalomban keresi a helyét, az etnikai csoporthoz való tartozást már eleve adottnak tekinti. Fontos számára a csoporthoz való tartozás tudata, biológiailag kódolt, a csoport tagjaival akkor tud jó viszonyt fenntartani, akkor érzi jól magát adott csoportban, ha közös a nyelv, a kultúra, az emlékek és élmények, ha közös történeteik vannak.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az identitás „a külső és belső meghatározási folyamatok találkozási pontján jön létre” (Jenkins 2002), az egyén önmeghatározásában célszerű megvizsgálni a szituatív jeleget. Ugyanazt az etnikai identitását használja-e az egyén különböző helyzetekben, vagy a társadalmi érintkezés mikro-, közép- és makroszintjein más és más identitását jeleníti meg spontán vagy előre megtervezett módon (Fosztó 1997). A különböző helyzetek megmutatják, hogy mennyire fontos az egyén számára az adott etnikai csoporthoz való tartozás: az individuális érdek milyen mértékben tudja felülírni a csoporthoz való tartozás tudatát. Ebben az esetben az etnicitás mentális reprezentációiról beszélhetünk, melyek sok esetben erősebbek lehetnek a tárgyi reprezentációknál.

A csoporthoz való tartozás minőségét fejezik ki az etnicitás mentális reprezentációi: az identitás, a nyelv, a gondolkodásmód, ez utóbbit nagyban meghatározza

a kultúra. A mentális reprezentáció nem mérhető fogalom, etnográfiai-antropológiai megközelítésben járható körül. Az etnikai csoport alapvető, meghatározó eleme, ugyanakkor a másiktól való elhatárolódás, a másikkal szembeni önmeghatározás legkomplexebb módozatai.

A helyi közösségek vezetésében fontos a helyi elit szerepének megvizsgálása. Először a helyi elit fogalmat kell körüljárnunk. Korábban az elit a tanult réteget jelentette (pap, tanító, kántor), akik hatással voltak a csoport és a közösség mindennapjaira, példát mutattak számukra, meghatározó szerepük volt a közösség fejlődési irányának alakításában, alakulásában. A szellemi és a gazdasági elit nem különült el élesen egymástól, közösen cselekedtek a csoport és a közösség javára. Ez a réteg átalakult, a szellemi elit elsősorban városokba koncentrálódott, a vidéken élők központi, meghatározó szerepe megszűnt, háttérbe szorultak. A gazdasági elit ma már nem csak a gazdálkodási hagyományokkal és ismeretekkel rendelkező gazdát jelenti, hanem azokat is, akik kamatoztatták tehetségüket és „lépni tudtak a megfelelő időben.” Ezek az egyének a csoport gazdasági életében töltenek be fontos szerepet, munkát adnak a csoport többi tagjának, azonban kevés esetben töltenek be meghatározó, vezető szerepet a csoport életében. A csoport dinamikájának köszönhetően mindig kitermeli magából azokat az egyéneket, akik a szellemi és gazdasági elit hagyta űrt betöltésük. A legtöbb pozitív példa azt mutatja, hogy a csoportért tenni akaró, elkötelezett egyének megtalálják annak a módját, hogy hatással legyenek a csoport mindennapjaira. Ezek az egyének idővel képesek betölteni az egykori szellemi elit szerepét, sok esetben együttműködve a gazdasági elit tagjaival, élve azok támogatásával. Ha elhivatott tagja az adott csoportnak, fontosnak érzi azokat megvédeni, érdekeiket képviselni – ez azonban már a közéleti szint, amelyen politikamentesen eredmények elérése kevésbé valószínű. A negatív példa azokban az elszigetelt, kiöregedő etnikai csoportokban található, amelyek már nem képesek új erőt kitermelni magukból, így ezeket átmeneti szakaszban lévő csoportokként értelmezem.

A helyi elit szerepe az oktató-nevelő munkában érhető tetten. Számos esetben az otthoni ismereteket szélesítik, adják át a megszerzett tudást, irányt szabva a gyerekek világról alkotott képének. Feltehetjük a kérdést, hogy mi az iskola szerepe az etnicitásban, mit tud hozzátenni a családban kapott, önidentifikációval kapcsolatos tudáshoz. Ha az etnikai csoportot egyének alkotta csoportként fogjuk fel, akkor minden egyén a saját ütemében, képességeihez mérten fejlődik és határozza meg önmagát. Ebben a folyamatban az információszerzés elsődleges forrása a család, majd az iskola és a vallás. Ez utóbbi a családban kapott nevelés közvetlen hozadéka vagy hiánya. Az iskola feladata felkelteni a gyerek érdeklődését saját kultúrájának működése, az új dolgok iránt, bevezetni a tudományok világába és nem utolsó sorban más kultúrák és nyelvek megismertetése. Ezen ismeretek nélkül a gyermek önidentifikációja nem tud reális talajon állni, a „mi” és az „ők” elvont, öröklődő fogalomként jelenik meg életében.

A tanult és az átöröklött tudás együttesen segíti hozzá az egyént, hogy a különböző helyzetekben és találkozások alkalmával válaszolni tudjon az őt érő ingerekre, azaz megélje etnicitását. Az etnicitást a jelenben éli meg, adott helyzetekben spon-

tán válaszreakciókat generálva. A múlt felé fordulás, a tanult (történelmi) tudás felhasználása a jelenben megismétlődő helyzetekben megkönnyíti a válaszadást. A saját múlt, annak az etnikai csoportnak a múltja, amelyhez tartozónak vallja magát, tartást ad az egyénnek és segíti céljai megfogalmazásában. A rosszul értelmezett tudás külső hatásokra a nacionalizmus megnyilvánulásához is vezethet. Romániában az etnicitás történelmileg terhelt téma, jó alapot szolgáltat mind a magyar, mind a román nacionalizmus megjelenésének és fejlődésének.

Az etnikai határok rugalmas változása a gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférés mértékét is jelzi. Az adott etnikai csoport gazdasági ereje az erőforrásokért folytatott küzdelemben megnyilvánuló erejének és kitartásának a hozadéka. A belső tényezők mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a külső tényezőket sem: munkalehetőségek, földtulajdon, diszkrimináció, szegregáció. A bőséges erőforrásokkal rendelkező etnikai csoport életereje és élettere pozitív irányba fejlődik, míg a kevesebb gazdasági erőforrással rendelkező csoportra a mindennapok problémás megélése, az érdektelenség, az élettér beszűkülése és a negatív jövőkép jellemző.

Olyan általános modell megalkotása, amely minden etnikai csoportra érvényes legyen, ha nagyon szigorúan akarjuk meghatározni az etnicitást, szinte lehetetlen. Kihívás az etnicitást kutatóknak olyan elmélet megalkotása, amely a folyamatos változást megélő etnikai csoportokra érvényes legyen. A legtöbb vidéki közösség a gazdasági erőforrások hiányában elköltözött és elvándorolt fiatal nemzedékek hiányában demográfiai katasztrófa előtt áll. Az előregedő falvakban a keletkezett demográfiai úrt, a korábbi századokhoz hasonlóan (a történelem ismétli önmagát), a cigányok töltik be, egy megerősödő etnikai csoport. Számos megerősödő helyi közösség a 21. század modern eszközeit használva, a múltbeli tapasztalatokra és tudásra építve, próbálja újraértelmezni önmagát, megtalálni azt az arany középutat, amely az új világ követelményeihez alkalmazkodik úgy, hogy a régi, számukra fontos elemek is megtarthassák.²⁰⁵ A különböző fejlettségi szinten álló közösségek különböző módon szembesülnek a globalizáció és a technika vívmányaival, az átalakulás, saját életterük újra felfedezése, identitásuk újraértelmezése egy nagyon hosszú folyamat része. A konstrukcionista szemlélet szerint érdemes nyomon követni, hogy a társadalmilag kódolt tudás, az azonosulás és az elhatárolódás szubjektív folyamatai (Barth 1996) és interakciói során milyen mértékben használják az emberek az etnikai kategóriákat és címkéket saját maguk és mások megjelölésére. Az orbaiszéki magyar és román etnikai csoportok esetében a cigány etnikum irányába való nyitás, az asszimilációs folyamatok beindulásának is függvénye az etnikai csoportok demográfiai utánpótlásának, intézményi vezető szerepének megtartása.

Az interetnikus kapcsolatok szaktudományi megközelítései nagyrészt magyar nyelven jelennek meg. A román nyelvű szakmai érdeklődés az elméleti részben bemutatott elemzésekkel kimerül. Kovászna és Hargita megye, a székely megyék valós etnikai helyzetképének a feltárása nem érdeke az uralkodó politikumnak, mely

---

²⁰⁵ Város–falu kapcsolata az etnikai csoportok egymásra gyakorolt történeti fejlődésében lásd bővebben: Szabó Á. T. 2008.

a szakmai érdeklődésre is rányomja bélyegét. Az orbaiszéki terepkutatások és értelmezések a három lelkes román kutatócsoport: Vintilă Mihăilescu professzor vezette fiatal bukaresti kutatók (Remus Gabriel Anghel, Mirel Palada, Viorel Marian Anăstăsoaie – Anghel 1999, 2015; Palada 1999; Anăstăsoaie 1999); majd a szintén bukaresti Ștefan Dorondel és Stelu Șerban kutatópáros (Șerban–Dorondel 1999–2000, Dorondel 2013), valamint a kolozsvári Marius Lazăr (Lazăr 2000) tanulmányaiban olvashatók. Közös bennük a másságra való rácsodálkozás, a „terra incognita”, amely nemcsak Bukarestből, hanem Erdélyből nézve is felfedezésre vár. Az antropológiai és szociológiai megközelítésekben a többség-kisebbség kapcsolatában jól körvonalázódnak a kettős hatalmi játszmák, amelyek a mindennapi élet szintjén is megnyilvánulnak. A román nemzetállam területén kisebbségként élő román etnikum generált frusztráltságának fő forrása a felülről/kintről elhangzó politikai diskurzus. A belülről konstituálódó csoport más szokásokat vesz fel, ami a másikkal szemben való önmeghatározásában nyilvánul meg. Amennyiben egy csoport nem társadalmi, hanem politikai szinten határozza meg önmagát, a vele együtt élő csoportból valamilyen válszreakciót vált ki. Ez mind a román, mind a magyar etnikai csoport esetében megfigyelhető. Székelyföldre, szűkebb értelemben véve Orbaiszékre kivetítve, a helyi kisebbség az országban élők többségi csoportjával szövetkezve, azok támogatását élvezve másfajta erők megmozdítására képes, mint amire a helyi többség képes. Ezt támassa alá a kettős hatalmi struktúra (Tánczos 1998, Salat 2005), a prefektúra és a megyei tanács hivatala közötti feszült állapot, amely a helyi etnikumok között is feszültséget generálhat.

A politikai hatalmi játszmák kivédésének civil eszköze a gazdasági stabilitás megteremtése, a gazdasági erőforrások oly módon való elosztása, mely megszünteti a megélhetési problémákat. Stabil és kiszámítható gazdasági helyzetben az etnikumok érzelmi befolyásolása és megfélemlítése kevésbé járható út a közöttük lévő jó kapcsolatok megromlására.